

Иво Милев

Алеко Константинов

DAS WUNDERKIND

Биография

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
ГЛАВА ПЪРВА Убийството	27
ГЛАВА ВТОРА Разследването	55
ГЛАВА ТРЕТА Свищов	82
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА Габрово	132
ГЛАВА ПЕТА В първите дни на свободата	153
ГЛАВА ШЕСТА Николаев	165
ГЛАВА СЕДМА Одеса	217
ГЛАВА ОСМА София	247
ГЛАВА ДЕВЕТА Безпътица	277
ГЛАВА ДЕСЕТА На път Париж. Виена. Прага. Пловдив	344
ГЛАВА ЕДИНАДЕСЕТА Отново в безпътица	373
ГЛАВА ДВАНАДЕСЕТА Възкресение От София през Париж до Чикаго и обратно	388
ГЛАВА ТРИНАДЕСЕТА Бай Ганю тръгна по Европа	423
ГЛАВА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА Бай Ганю се върна от Европа	438
ГЛАВА ПЕТНАДЕСЕТА Невероятните приключения на един съвременен българин	453
ГЛАВА ШЕСТНАДЕСЕТА Живописна България	468
ГЛАВА СЕДЕМНАДЕСЕТА Последното пътуване	479
ЕПИЛОГ Post mortem	482
ИЗПОЛЗВАНА И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	488

ПРЕДГОВОР

*Постулат на низостта: Всичко истински велико,
добро и красиво е невероятно, тъй като е
необикновено и най-малкото подозрително.*

Фридрих Шлегел

На Алеко Константинов може да съперничи единствено славата на неговия злополучен герой. Няма български писател с толкова огромно присъствие в българската култура, с толкова влияние върху самосъзнанието и самооценката на българина, върху самочувствието на интелигенцията ни, играл толкова успешна роля не в областта на виртуално-литературното, а в реалната сфера на живота. Сякаш без Алеко Константинов България и българинът щяха да бъдат различни.

Едва ли има по-щателно вглеждане в живота и личността на писател от това към Алеко Константинов. Няма друг, за когото критиката, литературознанието, българистиката, историографията, библиографията, културознанието, журналистиката и т.н. да са направили повече. Той безспорно е любимецът на българската критика, литературната и културната история – проучени са като че ли всички литературни и

житейски следи, оставени от него, всеки прототип или лице, срещащи се в писанията му, езикът му, антропоними и топоними, вътрешни и външни текстуални връзки в произведенията му, музикалната култура, литературните му предпочитания (дори архитектурните), хранителните му навици, компаниите му и т.н. И в същото време, както пише Михаил Арнаудов близо седемдесет години след неговата смърт, „малко позната остава за поколенията и науката външната и вътрешната биография на Алеко“.

Личността му остава противоречива и неясна: от скромен и свит до горделив и дори надменен, от деликатен и внимателен в отношенията с другите до „искрен до грубост“, дори циничен и брутален, в чието присъствие събеседникът винаги трябва да е нащрек за поредната хаплива забележка или намек, от открит и честен до затворен и потаен; от „вътрешната хармония“ на личността му до дълбоките ѝ противоречия, неостанали скрити за близките му, „свръхдемократ“ и в същото време „аристократичен“ по рождение и характер, светъл рицар на Светия Дух, чист и безкористен идеалист, „свръх-човек“ (Кирил Христов) до същински Бай Ганю, от беззаветно обичащ България до българомразец, създател на „най-радикалния проект на антибългарското“ (Инна Пелева)... Дори не може да се определи блондин ли е бил, или кестеняв, умрял ли е девственник, или (като своя герой от „Иди му се надявай“) е пръв софийски развратник, с чиято смърт много млади мъже в София си отгъхнали (Атанас Буров)... И още: в критиката си към средата и обкръжението Алеко Константинов е безпощаден, той обича да упражнява своя литературен, обществен (дори юридически) критицизъм, но сам се бои от критиката, лесно му се утгава да бъде критичен и има заострено чувство към недостатъците на другите, но собствените рядко вижда и признава. До „милиа“ и „свитиичък“ Алеко – едно болезнено честолюбие, така характерно за цялото му семейство...

От видимото, Външното, през характера, психиката и духовното интересът се насочва и към Вътрешно телесното. И тук едва ли има подобен случай. Алеко Константинов е разрязан и аутопсиран, измерен е мозъкът му (забележителен с тежината и нагънатостта си, според Кирил Кръстев), измерена е подкожната тлъстина, увеличението на черния дроб и определено съдържанието на стомаха му („хедонист, един човек, който си е угаждал“, според Инна Пелева), прегледани са зъбите му, белия дроб, дори капсулираният туберкул, белег за неразвита болест, и липсващият зъб стават значими.

Въпреки че текстовете и ръкописите на Алеко Константинов отдавна и многократно са преминали през погледа на множество анализатори и коментатори, че всеки ред от неговите писания придобива значение и повече тайни и изненади в литературното му дело не могат да се очакват, дълго време (и досега) един не малък свод от негови ръкописи остава незабелязан и непубликуван. Макар да биха съставлявали спретнат том, те са останали Вън от вниманието и тепърва чакат своите изследователи...

Няма начин да избягаме от целия този, понякога нездрав интерес, от всички тези противоречия и несхождания в личността – всъщност именно те ще създадат неговия образ. Пръв ги открива у приятеля си Цветан Радославов. Отбелязва ги, но ги маскира достатъчно изкусно, за да не влиза прекалено остро в конфликт с изграждащия се точно тогава култ към Алеко Константинов. Характеристиката си Радославов пише именно заради опасността от сакрализация на един образ, който трябва да запази човешкото. Противоречията не са само резултат на чуждо виждане и чужда оценка – те са него самият. Алеко Константинов е в постоянно движение, така да се каже – в процес, в ставане. Той е съвременният герой: противоречив, неуловим, непостоянен, неустойчив, колеблив, със сигурност невротизиран, циничен и милостив, вярващ и тол-

кова бързо губещ вярата си в бъдещето, в страната си, в един по-добър възможен свят, възторжен и скептичен, но неспиращ да се забавлява, да търси не трагедията и драмата, а виталното, енергията и силата на живота. Точно заради всичките си противоречия той е героят, съвременният герой, вечното дете по пътя на израстването.

Казаното за любопитството към Алеко Константинов се отнася още повече за неговия герой – изписаното за Бай Ганю, публикувано наедно, ще обхване десетки томове: статии, студии, рецензии, коментари, книги, брошури, подражания, анекдоти и т.н. Въпреки това той, както и авторът си, продължават да остават загадка и досега да предизвикват остри, вострастени коментари, анализи и дискусии. Сред много гласове няма отговор на въпроса как тази нелишена от формални недостатъци книга „придобива статут на ключово произведение в рамките на националната литературна класика и проработва като машина, генерираща още и още дебати за себе си“ (Инна Пелева) и своя автор. Още литературоведите се чудят какво именно е писал Алеко Константинов, какво е „Бай Ганю“: разкази, просто сборник от анекдоти, българският път към късия разказ или към романа с напълно съвременна, сякаш изпреварила българското време структура... Въпросите национален или социален тип е Бай Ганьо и дали въобще той е тип, отминаха и се появиха нови. Срещу Бай Ганю културата е предприела, още с появата му, самосъхранителни действия¹, отнасящи се винаги паралелно и контрапунктно към личността на Алеко Константинов. Става така, че Бай Ганю и „Бай Ганю“ не могат да бъдат разбрани без Алеко Константинов, както и Алеко Кон-

¹ Някак незабележимо дори името на героя от „Ганю“, както Алеко Константинов не случайно го изписва, започва да се замества в текстове и публикации с „Ганьо“ до превръщането си в езикова норма; така се е отнело още от зародиш, още в именуването авторовото отношение към персонажа му (бел. авт.).

стантинов не може да бъде разбран без Бай Ганю. И неминуемо се стига до там, че освобождаването от Бай Ганю, този тежък товар, лежащ върху българското, ще мине през принизяване и опит за „дискредитиране“ на личността на неговия създател. За да изчезне Бай Ганю, трябва да „изчезне“ Алеко – това е последната стратегия за справяне със злополучния герой.

Алеко Константинов умира трагично, когато свещеният пантеон на българската героика – Левски, Ботев, „епопеята на забравените“, все герои от едно славно минало – е като цяло изграден и завършен. И той става първият съвременен герой, герой на съвременността, „кумирът на младите“. Животът и смъртта му предоставят всички предпоставки за това. Той въплъщава един прастар конфликт – между един идеал и една действителност, между слабия, податлив на всякакви превратности човек и неумолимата съдба, в който той може да бъде и победител. Той е потвърждение на твърдото убеждение на Юнг, че „човек не може да изпълни предназначението си, ако не постави Аза си в служба на някакъв духовен и свръхчовешки порядък“. Един романтичен сюжет, в който той може да бъде герой от драма на Клайст или в роман на Хьолдерлин. Всичко, създадено от него, се основава върху този конфликт и същата тази драма, където се проявява един от „върховните закони на човешката природа, равен по значение на противоположния нему, все така неприложен закон: – че само недоволството от това, което имаме, това, което е – било и най-доброто – само недоволството от вече реализираното в нашето битие и живот, – само купнежът за нещо друго, нещо далечно, нещо отвъд нашата собствена душа: – само то е, което твори нови светове и издига и устремява отделния човек и обществата отвъд днешното и вчерашното“, както пише д-р Кръстьо Кръстев. Не случайно той е един от първите му изследователи, който посочва, че творчеството на Алеко Константинов трябва да бъде четено автобиографично.

ГЛАВА ПЪРВА

Убийството

Той трябваше да бъде убит, защото без смърт няма възкресение. И пак бихме го убили! Мъртвият Алеко е по-необходим от живия...

Илия Бешков

„Много случайности трябваше да се стекаат“, за да доведат до насилствената, нелепа и преждевременна смърт на Алеко Константинов на 11 май – празника на св. св. Кирил и Методий – 1897 година. Така прокурорът по делото за убийството Хинек Майер определя 30 години по-късно поредицата от обстоятелства, внимателно изучени от него в хода на делото, неумолимо водещи към фаталната развръзка, случила се оная нощ.

По-нататъшният разказ на прокурора в спомените му изобилства с неточности, поне що се отнася до фактите и квалификацииите, изнесени от самия него пред съда, и до разказите на останалите свидетели. Впрочем това се случва с разказите на всички свидетели – те се различават съществено в зависимост кога, пред кого и с каква цел са споделени.

Множеството свидетелства ще ни позволят колебливо да възстановим с частична достоверност хода на събитията.

Последните дни на Алеко Константинов са най-подробно документираните от целия му живот – по часове, дори по минути. Възстановката ще е нагледен пример за начина, по който очевидците виждат и си спомнят по-близки или по-отдалечени събития, факти и обстоятелства, когато дори без намерение да заблуждават, променят и нагаждат разказа си по убеждения или допълват с въображаеми или подходящи чужди спомени, когато желаят да запълнят обичайни празнини в наблюденията си или да наведат към определени изводи. Това ще е обичайна практика в по-късното писане за Алеко Константинов, чак до сега – той винаги е добър повод за провеждане, с различни цели, на стратегии, стигащи далеч извън прекия интерес към личността и писанията му.

Прекият ход на случайностите се задейства на девети май, когато Алеко Константинов „случайно“ среща в градската градина в Пловдив колегата и приятеля си Михаил Такев – родом от Пещера, бивш военен, сега адвокат при Пазарджишкия окръжен съд, бивш, а понастоящем кандидат за народен представител, член на новооснованата Демократическа партия, бъдещ министър в три кабинета. Двамата се познават достатъчно добре, свързва ги принадлежността към партията на Петко Каравелов, съпричастността към македонското дело, участието им във Върховния македоно-одрински комитет и може да се каже, че са отлични приятели.

Родственицата на Алеко Константинов, Мария Орукин, е категорична: самото му ходене в Пловдив е можело да не се състои, ако кандидатурата му за доцентско място във Висшето училище е била приета, а не неоправдано отлагана от злонамерена воля. Според Христо Пунев⁴ в началото на низа от случайности е неотклонната сила на любовта: Алеко го влече към

⁴ Христо Пунев (1879 – 1968) – български поет, публицист, журналист, политик, роден в Пещера.

Пловдив незнайна красива любима, за която той съвсем скоро щял да се жени.

Малко преди последното му пътуване Кирил Христов посещава Алеко Константинов в дома му, за да му съобщи, че след няколко дни тръгва за Италия, за Неапол: „Няма да забравя никога с какъв тъжен поглед ме изгледа Алеко“. Кирил Христов го уверява, че стига да иска, може да тръгне с него и му предава предложението на списание „Мисъл“ да го авансира срещу пътни бележки за Италия. Алеко кратко се замисля, но отвърща, че не може, имал някакъв важен процес в съда. Младият поет се опитва да го убеди, но той остава непреклонен. „Това е едно от няколкото съдбоносни случайности, които погубиха Алеко“, заключава печално Кирил Христов и продължава, „ако беше махнал ръка на този нещастен процес и се съгласеше да се порадва на неаполитанската пролет, може би и до днес щеше да е жив и здрав“.

Алеко Константинов пристига в Пловдив на 8 или 7 май за участие като защитник по дело в Пловдивския апелативен съд. По свидетелство на Вуйчо му Ангел Орукин, Алеко е бил в Пловдив още на 7-и, което противоречи на спомена на проф. Георги Данаилов, който твърди, че на 7-и вечерта среща Алеко в Софийската пепиниера, а после заедно са в „Дълбок зимник“. Чак на 9 май Алеко Константинов случайно среща Takeв, моли го да остане в Пловдив (по това време Takeв живее в Пазарджик) до следващия ден и да му помогне, като вземе участие в неговия процес, на което последният се съгласява.

На следващия ден, 10 май, по свидетелство на Takeв, около 11 и половина делото в пловдивската апелация приключва. Недко Каблешков⁵ има друго виждане за събитията: той си спомня, че на 10-и сутринта среща Алеко в сградата на съда,

⁵ Недко Каблешков (1867 – 1964) – български общественик, политик и публицист, адвокат в Пловдив.

Михаил Тарков, 1908 година

*Алеко Константинов,
90-те години на XIX век*

където последният му казва, че е тук за да „изучи углавно (наказателно – бел. авт.) дело“, защото цял да защитава подсъдимия. Всъщност, няма категорична яснота, какво точно дело е дошъл да разглежда Алеко Константинов – Кирил Христов е категоричен, че той отива в Пловдив по граждански процес за наследство, където страна са негови роднини. Каблешков го кани да се качат на Сахат мене, за да разгледат красивите околности на града, а после да го заведе у дома си. Алеко отказва под предлог, че делото е сложно и трябва да бъде добросъвестно изучено, което ще му отнеме около 2 – 3 часа; обещава обаче навечер да отиде в писалището на Каблешков и да пият кафе. Спомените на Каблешков създават впечатление, че Алеко сякаш е имал вече някакъв план за предстоящите дни, със сигурност до края на въпросния 10 май.

Преди да потегли обратно за София, където роднини и приятели го чакат за празника на славянските просветители (по свидетелство на въпросния роднина, Ангел Орукин), Алеко Константинов държал да се запознае с резолюцията по делото, която цяла да бъде оповестена от съда едва след три часа следобед. В очакване на резолюцията Такев води Алеко с файтон до село Дермендере, което той отдавна искал да види. Разхождат се, посещават градини, включително градината на полковник Михаил Савов, откъдето им набрали букети с рози.

От Дермендере двамата се завръщат в Пловдив чак в 6 и половина по свидетелство на Такев, явно пропускайки да се запознаят с резолюцията по делото, която са очаквали. Алеко, заедно с колегите си Такев и В. Атанасияди (пловдивски адвокат – бел. авт.) отишли, както са обещали, в кантората на Каблешков в Куршум хан, срещу Чифте баня, в близост до църквата „Св. св. Кирил и Методий“, пили турско кафе, насядали на столове по тротоара, след което Такев ги оставил и тръгнал нанякъде.